

The Geocultural Position of Guilan and the Introduction of Modernity into Iran

Sajjad Kavousi Tayoula¹, Ahmad Hosseini Banijamali², Majid Ostovar³

1. Department of Political Science, Karaj Branch, Islamic Azad University, Karaj, Iran. Email: s.a.sajad1361@gmail.com
2. Department of Political Science, Karaj Branch, Islamic Azad University, Karaj, Iran. Email: banijamali48@gmail.com
3. Department of Political Science, Rasht Branch, Islamic Azad University, Rasht, Iran. Email: ostovar@iau.ac.ir

ARTICLE INFO

Article type:
Research Paper

Article history:

Received: July 13, 2026

Revised: July 22, 2026

Accepted: September 21, 2026

Published online:
September 23, 2026

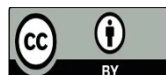
Keywords:

Guilan Modernity
Geopolitics

Abstract

The introduction of modernity into Iran constitutes one of the most significant transformations in the country's contemporary history, bringing about profound economic, social, cultural, and political changes. Although numerous studies have emphasized the role of state reforms, intellectuals, and economic factors in this process, the impact of geopolitical factors and border regions on the transmission of modernity has received comparatively limited attention. This study seeks to examine the role of Guilan's frontier position in the introduction and diffusion of modernity in Iran. The main research question is: What role did Guilan's geopolitical position play in the transfer of modern institutions, ideas, and practices to Iran? The study hypothesizes that Guilan's location along the principal communication route linking Iran with the Caucasus, Russia, and Europe transformed the region into an intermediary space for the transmission of goods, capital, technology, information, and new ideas, thereby facilitating the early introduction of modernity into Iran. Drawing upon the theoretical framework of historical geopolitics and Rogers' Diffusion of Innovations theory, this research employs a historical-analytical method. The findings demonstrate that, owing to its strategic geographical location, expanding foreign trade, extensive transnational connections, the growth of modern education, newspapers, civil associations, and new urban institutions, Guilan became one of the earliest centers through which Iranian society encountered modernity. The study concludes that Guilan functioned as a geopolitical intermediary space and played a decisive role in the transmission and diffusion of modernity in Iran.

How to cite: kavousi tayoula, S., Hosseini Banijamali, A. & ostovar, M. (2026). The Geocultural Position of Guilan and the Introduction of Modernity into Iran. (e253499). *Geography and Regional Planning*, 16(3), 73-87. <https://doi.org/10.22034/jgeoq.2026.591435.4503>

© Author(s) retain the copyright and full publishing rights
DOI: <https://doi.org/10.22034/jgeoq.2026.591435.4503>

Publisher: Qeshm Institute of Higher Education

Introduction

The introduction of modernity into Iran was a major transformation that reshaped the country's political, economic, social, and cultural structures. Although previous studies have emphasized state reforms, intellectuals, and economic developments, the geopolitical role of frontier regions has received comparatively limited attention. Guilan, located along the southern coast of the Caspian Sea, occupied a strategic position in Iran's historical connections with the Caucasus, Russia, and Europe. During the Qajar period, its commercial networks and cross-border interactions facilitated the circulation of goods, capital, technologies, information, and modern ideas. These connections contributed to the development of modern education, newspapers, civic associations, and new urban institutions. Furthermore, Guilan played a significant role in the Constitutional Revolution and the subsequent Jangal Movement, reflecting its contribution to Iran's political modernization. Drawing on historical geopolitics and the diffusion of innovations theory, this study examines how Guilan's frontier position influenced the introduction and spread of modernity in Iran through a historical-analytical approach.

Methodology

This study employs a historical-analytical method to examine Guilan's role in introducing modernity into Iran. Drawing on historical geopolitics and Rogers' Diffusion of Innovations theory, it analyzes how Guilan's strategic location, cross-border trade, and connections with the Caucasus, Russia, and Europe facilitated the spread of modern ideas, technologies, institutions, and political movements.

Results and Discussion

The findings highlight the importance of Guilan's geocultural and geopolitical position in the introduction and diffusion of modernity in Iran. Its location along the southern coast of the Caspian Sea, connecting Iran with the Caucasus, Russia, and Europe, provided favorable conditions for cross-border interactions. These connections facilitated the movement of goods, capital, technology, information, and new ideas, making Guilan an important intermediary between Iran and neighboring regions. The expansion of foreign

trade and transnational networks contributed to the emergence of modern social and cultural institutions. The growth of modern education, newspapers, civil associations, and urban institutions indicates that modernity was transmitted not only through government reforms and intellectual activities but also through regional communication networks. Guilan's participation in the Constitutional Revolution further demonstrates the political significance of these developments. Moreover, the continuation of modernist aspirations during the Jangal Movement reflects the region's lasting contribution to political change. Interpreted through historical geopolitics and Rogers' Diffusion of Innovations theory, these findings suggest that geographical position and social connections played complementary roles in modernization. Overall, Guilan functioned as a significant channel for the transmission of modern ideas and practices, contributing substantially to Iran's political, social, and cultural transformation.

Conclusion

The findings demonstrate that Guilan's geocultural and geopolitical position played a significant role in introducing and disseminating modernity in Iran. Its strategic location along the southern coast of the Caspian Sea, connecting Iran with the Caucasus, Russia, and Europe, transformed the region into an important channel for cross-border interactions. These connections facilitated the movement of goods, capital, technology, information, and modern ideas into Iranian society. The results also indicate that the expansion of foreign trade and transnational communication networks contributed to Guilan's early engagement with modernity. The development of modern education, newspapers, civil associations, and new urban institutions reflected the gradual introduction of modern social and cultural practices. These developments demonstrate that modernization was not solely the outcome of central government reforms or the activities of intellectuals; regional connections and geographical circumstances also contributed to this historical process. Furthermore, Guilan's active participation in the Constitutional Revolution highlights its importance in Iran's political modernization. The region's involvement in constitutional

developments illustrates how newly circulating ideas and social changes could contribute to demands for political transformation. The continuation of modernist aspirations during the Jangal Movement further demonstrates Guilan's sustained role in Iran's contemporary political history. Interpreted through historical geopolitics and Rogers' Diffusion of Innovations theory, the findings emphasize the relationship between geographical location, cross-border networks, and the spread of new ideas and institutions. Guilan functioned as an intermediary space

through which modern influences reached Iranian society and became connected with local political and social developments. Overall, the study concludes that Guilan's strategic position, commercial relations, institutional changes, and political movements collectively contributed to the introduction and diffusion of modernity in Iran. Its historical experience underscores the importance of frontier regions in understanding the broader geographical and social processes of Iranian modernization.

Ethical considerations

Following the principles of research ethics

The authors have observed the principles of ethics in conducting and publishing this scientific research, and this is confirmed by all of them.

Data Availability Statement

Data available on request from the authors.

Acknowledgements

First author: Preparation of samples, conducting experiments and collecting data, performing calculations, statistical analysis of data, analysis and interpretation of information and results, preparing a draft of the article

Second author: Preparation of samples, conducting experiments and collecting data, performing calculations, statistical analysis of data, analysis and interpretation

of information and results, preparing a draft of the article

Third author: Preparation of samples, conducting experiments and collecting data, performing calculations, statistical analysis of data, analysis and interpretation of information and results, preparing a draft of the article

Ethical Considerations

The authors affirm that they have adhered to ethical research practices, avoiding plagiarism, misconduct, data fabrication or falsification, and have provided their consent for this article's publication.

Funding

This research was conducted without any financial support from Payam Noor University.

Conflict of Interest

The authors declare no conflict of interest

انجمن ژئوپلیتیک ایران

فصلنامه جغرافیا و برنامه ریزی منطقه‌ای

شاپا چاپی: ۶۴۶۲-۲۲۲۸ شاپا الکترونیکی: ۲۱۱۲-۲۷۸۳

Homepage: <https://www.jgeoqeshm.ir/>

جایگاه ژئوکالچری گیلان و ورود تجدد به ایران

سجاد کاوسی طیولا^۱، احمد حسینی بنی جمالی^۲، مجید استوار^۳

۱. گروه علوم سیاسی، واحد کرج، دانشگاه آزاد اسلامی، کرج، ایران. رایانامه: s.a.sajad1361@gmail.com

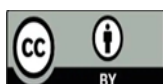
۲. نویسنده مسئول، گروه جغرافیا، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه میبد، میبد، ایران. رایانامه: yaghoubnia@meybod.ac.ir

۳. گروه علوم سیاسی، واحد رشت، دانشگاه آزاد اسلامی، رشت، ایران. رایانامه: ostovar@iaau.ac.ir

چکیده	اطلاعات مقاله
ورود تجدد به ایران یکی از مهم‌ترین تحولات تاریخ معاصر کشور به شمار می‌رود که زمینه‌ساز دگرگونی‌های اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی شد. با وجود پژوهش‌های متعدد درباره نقش اصلاحات دولتی، روشنفکران و عوامل اقتصادی در این فرآیند، تأثیر عوامل ژئوپلیتیکی و مناطق مرزی در انتقال تجدد کمتر مورد توجه قرار گرفته است. پژوهش حاضر با هدف بررسی نقش موقعیت دارالمرزی گیلان در ورود و گسترش تجدد در ایران انجام شده است. پرسش اصلی تحقیق آن است که موقعیت ژئوپلیتیکی گیلان چه نقشی در انتقال نهادها، اندیشه‌ها و مظاهر مدرن به ایران ایفا کرده است؟ فرضیه پژوهش بر این مبنا استوار است که قرار گرفتن گیلان در مسیر ارتباطی ایران با قفقاز، روسیه و اروپا، این منطقه را به فضایی واسطه برای انتقال کالا، سرمایه، فناوری، اطلاعات و اندیشه‌های نوین تبدیل کرده و زمینه ورود زود هنگام عناصر تجدد به ایران را فراهم ساخته است. این پژوهش با بهره‌گیری از چارچوب نظری ژئوپلیتیک تاریخی و نظریه انتشار نوآوری‌ها و با روش تاریخی - تحلیلی انجام شده است. یافته‌ها نشان می‌دهد که گیلان به دلیل موقعیت ممتاز جغرافیایی، توسعه تجارت خارجی، گسترش ارتباطات فرامرزی، رشد آموزش نوین، مطبوعات و انجمن‌های محلی به یکی از نخستین کانون‌های مواجهه جامعه ایرانی با مدرنیته تبدیل شد. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که گیلان به عنوان یک فضای واسطه ژئوپلیتیکی، نقشی تعیین‌کننده در انتقال و انتشار تجدد در ایران ایفا کرده است.	نوع مقاله: مقاله پژوهشی تاریخ دریافت: ۱۴۰۵/۰۴/۲۲ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۵/۰۴/۳۱ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۶/۳۰ تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۰۷/۰۱ کلیدواژه‌ها: گیلان تجدد ژئوکالچری

استناد: کاوسی طیولا، سجاد، حسینی بنی جمالی، احمد و استوار، مجید. (۱۴۰۵). جایگاه ژئوکالچری گیلان و ورود تجدد به ایران.

جغرافیا و برنامه ریزی منطقه‌ای، ۱۶ (۳)، ۷۳-۸۷. DOI: 10.22034/jgeoq.2026.591435.4503

© نویسندگان.

ناشر: موسسه آموزش عالی قشم

مقدمه

ورود تجدید به ایران از مهم‌ترین تحولات تاریخ معاصر کشور محسوب می‌شود؛ تحولی که نه تنها ساختارهای سیاسی و اداری ایران را دگرگون ساخت، بلکه بر حوزه‌های اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و فکری نیز تأثیر عمیقی بر جای گذاشت. با این حال، درباره منشأ و چگونگی ورود تجدید به ایران دیدگاه‌های متفاوتی وجود دارد. برخی پژوهشگران، ریشه‌های تجدید ایرانی را در اصلاحات دولتی عصر عباس میرزا و امیرکبیر جستجو می‌کنند (آدمیت، ۱۳۵۶) برخی دیگر نقش روشنفکران و تحصیل‌کردگان اعزامی به اروپا را برجسته می‌دانند (آجودانی، ۱۳۸۲) و گروهی نیز بر تأثیر گسترش سرمایه‌داری جهانی و ادغام ایران در اقتصاد بین‌الملل تأکید دارند (فوران، ۱۳۸۵).

با وجود اهمیت این رویکردها، کمتر به نقش عوامل ژئوپلیتیکی در فرآیند انتقال تجدید به ایران پرداخته شده است. در واقع، ورود اندیشه‌ها و نهادهای مدرن صرفاً حاصل فعالیت روشنفکران یا اصلاحات دولتی نبود، بلکه در بستر شبکه‌های ارتباطی، مسیرهای تجاری، مهاجرت‌های انسانی و تعاملات فرامرزی شکل گرفت. از این منظر، مناطق مرزی و بندری ایران که بیش از سایر مناطق در معرض ارتباط با جهان خارج قرار داشتند، نقش مهمی در انتقال مظاهر تمدن جدید ایفا کردند. در میان این مناطق، گیلان جایگاهی ممتاز داشت.

استان گیلان از دوره صفویه به بعد یکی از مهم‌ترین مراکز تجاری ایران به شمار می‌رفت، اما اهمیت ژئوپلیتیکی آن در قرن نوزدهم و اوایل قرن بیستم به شکل چشمگیری افزایش یافت. موقعیت ساحلی گیلان در کرانه جنوبی دریای خزر و قرار گرفتن بندر انزلی در مسیر اصلی ارتباط ایران با اروپا موجب شد این منطقه به مهم‌ترین دروازه ورود کالا، سرمایه، فناوری و اندیشه‌های جدید به ایران تبدیل شود. در واقع، تا پیش از گسترش راه‌های ارتباطی جنوب ایران، عمده ارتباطات خارجی کشور از مسیر قفقاز و گیلان صورت می‌گرفت و شهر رشت به یکی از مهم‌ترین مراکز مبادلات اقتصادی و فرهنگی ایران تبدیل شده بود (لمبتون، ۱۳۷۵: ۳۸۹-۳۵۹).

اهمیت گیلان صرفاً به مبادلات تجاری محدود نبود. این منطقه به دلیل نزدیکی جغرافیایی به مراکز تحولات سیاسی و فکری اروپا، بیش از سایر مناطق ایران در معرض جریان‌های فکری جدید قرار داشت. بسیاری از بازرگانان، کارگران مهاجر، دانش‌آموختگان و فعالان سیاسی گیلانی در تماس مستقیم با محیط‌های فکری خارج از ایران قرار داشتند و از طریق آنان مفاهیمی چون قانون‌گرایی، آزادی، مشروطیت، پارلمان، حقوق شهروندی و ناسیونالیسم وارد فضای سیاسی ایران شد. مناطق شمالی ایران به دلیل ارتباطات گسترده اقتصادی و انسانی، به یکی از اصلی‌ترین کانون‌های انتقال اندیشه‌های نوین سیاسی تبدیل شدند. نقش گیلان در تحولات سیاسی عصر مشروطه نیز مؤید همین واقعیت است. بسیاری از رهبران و نیروهای فعال انقلاب مشروطه از این منطقه برخاستند و گیلانیان نقش تعیین‌کننده‌ای در شکست استبداد صغیر و فتح تهران ایفا کردند.

پرسش اصلی تحقیق آن است که موقعیت ژئوپلیتیکی گیلان چه نقشی در انتقال مظاهر و نهادهای مدرن به ایران ایفا کرده است؟ از منظر جامعه‌شناختی نیز گیلان واجد ویژگی‌هایی بود که زمینه پذیرش تجدید را تسهیل می‌کرد. اقتصاد تجاری، ارتباط گسترده با بازارهای خارجی، حضور طبقه نسبتاً نیرومند بازرگانان، تنوع فرهنگی و قومی و ضعف نسبی ساختارهای سنتی ایلی و عشیره‌ای موجب شد مقاومت اجتماعی در برابر تحولات جدید کمتر از بسیاری از مناطق داخلی کشور باشد. در نتیجه، بسیاری از مظاهر تمدن جدید از جمله مدارس نوین، روزنامه‌ها، انجمن‌های سیاسی و سازمان‌های مدنی ابتدا در این منطقه شکل گرفتند و سپس به سایر نقاط کشور گسترش یافتند.

بر این اساس، پژوهش حاضر بر آن است تا با بهره‌گیری از رویکرد ژئوپلیتیک تاریخی، رابطه میان موقعیت ژئوپلیتیکی گیلان و فرآیند ورود تجدید به ایران را بررسی کند. فرض اساسی پژوهش آن است که ویژگی‌های جغرافیایی و ارتباطی گیلان این منطقه را به یک «فضای واسط تمدنی» میان ایران و اروپا تبدیل کرده بود؛ فضایی که از طریق آن بسیاری از عناصر تجدید وارد ایران شدند و سپس در عرصه سیاسی و اجتماعی کشور گسترش یافتند.

پیشینه تحقیق

عباس پناهی (۱۴۰۴) در مقاله‌ای با عنوان «اوضاع اجتماعی مردم فرودست گیلانی عصر مشروطه» معتقد است علی‌رغم اینکه گیلان در دوره قاجار یکی از دروازه‌های اصلی تماس ایران با اروپا و گذرگاه نخستین تجربه‌های مدرنیته ایرانی بود و گزارش‌های

ماموران و سیاحان خارجی آن را خطه پیشرو دانسته اند، اما در واقع در پیوند با ساختار بوروکراتیک و ناکارآمد حکومت قاجار، لایه های فرودست جامعه گیلانی در شرایطی از فقر و بی ثباتی زیسته اند. شواهد تاریخی نشان می دهد که رعایا و طبقه پایین روستایی در اواخر قاجار به یکی از تاریک ترین ادوار حیات اجتماعی و اقتصادی خود رسیده بودند. نویسنده در مقاله دیگری با عنوان «رادیکالیسم و مشروطه گیلانی: بررسی نقش گیلانیان در تحولات انقلابی ایران» (۱۴۰۳)، به بررسی نقش مشروطه گیلانی در شکل گیری رادیکالیسم فکری و سیاسی در عصر مشروطه ایران می پردازد. از نظر وی مشروطه گیلانی به ویژه در مرحله دوم انقلاب مشروطه، با رویکردی رادیکالی نقش مهمی در تضعیف استبداد قاجار و احیای دوباره مشروطیت ایفا کرد. گیلانیان با الهام از اندیشه های سوسیال دموکراسی قفقازی و اروپایی، به ویژه در دوره استبداد صغیر، به رادیکالیسم گرایش یافتند و در نهایت، نقش کلیدی در تشکیل مجلس دوم و تثبیت نظام پارلمانی در ایران ایفا کردند.

فرزانه غیائی و دیگران (۱۴۰۱) در مقاله ای با عنوان «تأثیر روسیه بر ساختار اقتصادی گیلان از دوران ناصری تا انقلاب مشروطه (۱۲۶۴-۱۳۲۴ ه.ق)» معتقدند که ساختار اقتصادی گیلان با توجه به ضعف دولت مرکزی و نیز قدرت سیاسی - اقتصادی برتر روسیه تابعی از تقاضا و نیازهای بازار این کشور بود. تقاضای بازار روسیه برای مواد اولیه از ایران و گیلان، به تشویق مردم برای پرورش و کشت محصولات مناسب با تقاضای بازار روسیه منجر گردید. در این راستا متناسب با تقاضای بازار روسیه، اقتصاد گیلان رو به سوی تولید مواد اولیه رفته و از تولید محصولات صنعتی و صنعتی شدن بازماند. در واقع روس ها پس از عهدنامه ترکمانچای حوزه نفوذ خود را به تمامی عرصه های سیاسی و اقتصادی ایران گسترش دادند و به تدریج موفق شدند به بزرگترین طرف تجاری ایران تبدیل شوند.

لویی رابینو (۱۳۹۹) در کتاب «ولایات دارالمرز ایران: گیلان»، برای نخستین بار مفهوم «دارالمرز» را به صورت نظری درباره گیلان مطرح می کند و استدلال می کند که رشت «فضای مرزی فعال فکری» بوده است. این کتاب، پایه ژئوپلیتیکی پژوهش حاضر را تشکیل می دهد، اما ابعاد اقتصادی و سیاسی تجدد را نادیده گرفته است.

پورمحمدی املشی و قدیری لشکرجانی (۱۳۹۴) در مقاله ای با عنوان «تأثیرات سیاسی - اجتماعی حضور روسیه در گیلان در دوره قاجار» معتقدند در دوره قاجار، گیلان بخاطر وجود راه ارتباطی آسان تر، مراکز داخلی ایران به بنادر روسیه، به عنوان دروازه اروپا تبدیل شد. این موقعیت برتر ارتباطی، در کنار شرایط اقتصادی این منطقه توجه روسیه را به خود جلب نمود. بدین ترتیب گیلان از اولین نواحی ایران بود که تحت تأثیر روابط با روسیه و بالطبع اروپا، تأثیرات و تحولات متعددی را شاهد بود. حضور ارامنه قفقاز در گیلان، مهاجرت کارگران روسی و گیلانی، مداخلات اتباع روسی در منطقه، ایجاد روحیه بیگانه ستیزی، انقلاب مشروطیت گیلان و تحولات رشت از آن جمله بود.

فاطمه هادی نژاد (۱۳۹۲) در مقاله ای با عنوان «اوضاع اجتماعی و اقتصادی رشت از اوایل دوره قاجار تا انقلاب مشروطه» تلاش دارد با بیان مولفه های اصلی و موثر در تغییرات اقتصادی و اجتماعی شهر رشت، به ارزیابی دلایل رشد و کاهنده این شهر در قرن نوزدهم از ابتدای قرن نوزدهم تا دوره مشروطه بپردازد.

ناصر عظیمی (۱۳۸۴) در کتاب «تاریخ گیلان» با استفاده از اسناد آرشیوی محلی و گزارش های کنسولگری، تصویری جامع از تحولات گیلان ارائه می دهد. با این حال، این کتاب بیشتر توصیفی است و کمتر به تحلیل نظری و علی یابی می پردازد. پروانه آبراهامیان (۱۳۸۷) نیز در «ایران بین دو انقلاب»، گیلان را یکی از مهم ترین مراکز گسترش اندیشه های سوسیال دموکراتیک و مشروطه خواهی در ایران معرفی می کند و احمد کسروی (۱۳۸۴) در تاریخ مشروطه ایران نقش نیروهای مشروطه خواه گیلان را در فتح تهران و سقوط استبداد صغیر برجسته کرده است. همچنین جان فوران (۱۳۸۵) در مقاومت شکننده به نقش ساختار اقتصادی و اجتماعی گیلان در شکل گیری نیروهای سیاسی نوگرا اشاره دارد.

بررسی ادبیات موجود نشان می دهد که اگرچه پژوهش های متعددی به نقش گیلان در انقلاب مشروطه، تحولات اقتصادی و ارتباطات خارجی این منطقه پرداخته اند، اما هنوز مطالعه ای جامع که رابطه میان موقعیت ژئوپلیتیکی گیلان و فرآیند ورود تجدد به ایران را در قالب یک چارچوب نظری مشخص تبیین کند، کمتر انجام شده است. خلأ اصلی پژوهش های موجود آن است که غالباً

تجدد را صرفاً محصول فعالیت روشنفکران یا تحولات سیاسی دانسته‌اند و نقش ساختارهای جغرافیایی و شبکه‌های ارتباطی را کمتر مورد توجه قرار داده‌اند. پژوهش حاضر درصدد است این خلأ را با بهره‌گیری از رویکرد ژئوپلیتیک تاریخی برطرف سازد.

مبانی نظری

ژئوپلیتیک تاریخی و انتقال تجدد

بررسی رابطه میان موقعیت جغرافیایی گیلان و ورود تجدد به ایران مستلزم بهره‌گیری از چارچوبی نظری است که بتواند پیوند میان فضا، قدرت، ارتباطات و تحولات فکری را تبیین کند. در این راستا، رویکرد «ژئوپلیتیک تاریخی» در کنار نظریه «انتشار نوآوری‌ها» می‌تواند ابزار مفهومی مناسبی برای تحلیل موضوع فراهم آورد. این چارچوب نظری بر این فرض استوار است که تحولات سیاسی و فکری جوامع صرفاً نتیجه کنش نخبگان یا تصمیمات دولت‌ها نیست، بلکه موقعیت‌های جغرافیایی، شبکه‌های ارتباطی و الگوهای تعامل فضایی نیز در شکل‌گیری و انتقال اندیشه‌ها و نهادهای جدید نقش تعیین‌کننده‌ای دارند.

ژئوپلیتیک در معنای کلاسیک خود عمدتاً بر تأثیر عوامل جغرافیایی بر قدرت دولت‌ها متمرکز بود. اندیشمندانی چون فردریش راتزل، رودلف کیلن و مکیندر، جغرافیا را یکی از مهم‌ترین عوامل تعیین‌کننده قدرت سیاسی و سرنوشت ملت‌ها می‌دانستند (Mackinder, 1904: 421-437). با این حال، از اواخر قرن بیستم، رویکردهای جدید ژئوپلیتیکی از تمرکز صرف بر قدرت نظامی و رقابت دولت‌ها فاصله گرفتند و به بررسی تأثیر فضا بر فرآیندهای اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی پرداختند. در این دیدگاه، جغرافیا نه یک عامل ثابت و منفعل، بلکه بستری پویا برای تولید و گردش قدرت، سرمایه، اطلاعات و ایده‌ها محسوب می‌شود. (Agnew, 2004: 5-12)

«جان اگنیو» معتقد است که فضاهای جغرافیایی صرفاً ظرف رخدادهای تاریخی نیستند، بلکه خود در شکل‌دهی به این رخدادها نقش فعال دارند. از منظر او، شبکه‌های ارتباطی، مسیرهای تجاری و موقعیت‌های مرزی می‌توانند مسیر انتقال اندیشه‌ها و نهادهای سیاسی را تعیین کنند. (Agnew, 2004: 79-82) بر همین اساس، مناطقی که در مسیر ارتباطات بین‌المللی قرار دارند، معمولاً زودتر از سایر مناطق با تحولات فکری و نهادی مواجه می‌شوند.

در همین چارچوب، ژئوپلیتیک تاریخی بر مطالعه تأثیر متقابل جغرافیا و تاریخ تأکید می‌کند. «جفری پارکر» معتقد است که فهم بسیاری از تحولات تاریخی بدون توجه به موقعیت جغرافیایی و شبکه‌های ارتباطی ممکن نیست؛ زیرا جغرافیا، فرصت‌ها و محدودیت‌هایی را ایجاد می‌کند که بر مسیر توسعه جوامع تأثیر می‌گذارد. (Parker, 1998: 11-18) به بیان دیگر، برخی مناطق به دلیل قرار گرفتن در مسیرهای ارتباطی بین‌المللی، بیش از سایر مناطق در معرض انتقال فناوری، سرمایه و اندیشه قرار می‌گیرند و در نتیجه زودتر با فرآیندهای نوسازی مواجه می‌شوند.

در مطالعات تاریخی مربوط به تجدد نیز نقش فضا و ارتباطات مورد توجه قرار گرفته است. «مانوئل کاستلز» در نظریه «جامعه شبکه‌ای» استدلال می‌کند که گسترش ارتباطات و شکل‌گیری شبکه‌های تبادل اطلاعات، مهم‌ترین عامل انتقال دانش و نوآوری در جهان مدرن است. (Castells, 2010: 407-410) اگرچه نظریه کاستلز به عصر جدید مربوط است، اما منطق آن در مورد جوامع پیشامدرن نیز قابل استفاده است؛ بدین معنا که هر منطقه‌ای که در شبکه‌های ارتباطی گسترده‌تری قرار گیرد، از ظرفیت بیشتری برای دریافت و انتقال ایده‌های نو برخوردار خواهد بود.

از سوی دیگر، نظریه انتشار نوآوری‌های «اورت راجرز» یکی از مهم‌ترین چارچوب‌های نظری برای توضیح چگونگی انتقال اندیشه‌ها و نهادهای جدید است. «راجرز» معتقد است که نوآوری‌ها از طریق شبکه‌های ارتباطی منتشر می‌شوند و میزان پذیرش آن‌ها به جایگاه افراد و جوامع در این شبکه‌ها بستگی دارد. (Rogers, 2003: 35-42). بر اساس این نظریه، مناطق دارای ارتباطات گسترده، مراکز اولیه پذیرش نوآوری هستند و سپس این نوآوری‌ها از طریق فرآیند انتشار به مناطق پیرامونی منتقل می‌شوند. در واقع، فاصله جغرافیایی و میزان دسترسی به شبکه‌های ارتباطی نقش مهمی در سرعت پذیرش تغییرات ایفا می‌کند. این نظریه برای تبیین ورود تجدد به ایران نیز کاربرد فراوانی دارد. تجدد را می‌توان مجموعه‌ای از ایده‌ها، نهادها، فناوری‌ها و الگوهای رفتاری دانست که از مراکز تولید دانش و قدرت در اروپا به سایر نقاط جهان منتقل شدند. در این فرآیند، مناطق مرزی و بندری معمولاً نخستین نقاط تماس با این تحولات بودند. به همین دلیل، در بسیاری از کشورهای آسیایی، بنادر و شهرهای مرزی

به کانون‌های اولیه نوسازی تبدیل شدند. تجربه استانبول در امپراتوری عثمانی، اسکندریه در مصر و بمبئی در هند نمونه‌هایی از این الگو هستند. (Bayly, 2004: 323-329)

در مورد ایران نیز می‌توان همین منطق را مشاهده کرد. در دوره قاجار، بخش عمده ارتباطات تجاری، فرهنگی و انسانی ایران با جهان خارج از طریق مناطق مرزی صورت می‌گرفت. در این میان، گیلان به دلیل موقعیت ممتاز جغرافیایی خود از جایگاهی ویژه برخوردار بود. این منطقه از یک سو به واسطه دریای خزر به شبکه‌های ارتباطی بین‌المللی متصل بود و از سوی دیگر از طریق مسیر رشت - قزوین با مرکز ایران ارتباط داشت. در نتیجه، گیلان به یک فضای واسط میان ایران و اروپا تبدیل شد که از طریق آن کالاها، فناوری‌ها، روزنامه‌ها، کتاب‌ها، الگوهای آموزشی و اندیشه‌های سیاسی جدید وارد کشور می‌شدند.

در این چارچوب، مفهوم «فضای واسط ژئوپلیتیکی» اهمیت ویژه‌ای پیدا می‌کند. فضای واسط به منطقه‌ای اطلاق می‌شود که میان دو حوزه تمدنی یا فرهنگی قرار گرفته و نقش پل ارتباطی میان آن‌ها را ایفا می‌کند. چنین مناطقی معمولاً بیش از سایر مناطق در معرض تعاملات فرامرزی قرار دارند و از ظرفیت بالاتری برای انتقال ایده‌ها و نوآوری‌ها برخوردارند- (Cohen, 2009: 51). (58 گیلان در دوره قاجار واجد تمامی ویژگی‌های یک فضای واسط بود؛ زیرا هم در مسیر تجارت خارجی قرار داشت، هم محل رفت‌وآمد بازرگانان و مهاجران بود و هم امکان دسترسی سریع‌تر به اخبار و تحولات جهانی را فراهم می‌کرد.

افزون بر این، رویکردهای جدید تاریخ‌تجدد بر این نکته تأکید دارند که مدرنیته در جوامع غیرغربی صرفاً از طریق دولت یا روشنفکران منتقل نشد، بلکه محصول تعامل میان نیروهای داخلی و شبکه‌های فراملی بود (Eisenstadt, 2000: 13-18). از این منظر، تجدد ایرانی نیز حاصل پیوند میان ساختارهای اجتماعی داخلی و جریان‌های فرامرزی انتقال ایده‌ها بود. در چنین فرآیندی، مناطقی مانند گیلان به دلیل موقعیت ژئوپلیتیکی ممتاز خود نقش واسطه‌ای میان این دو حوزه ایفا می‌کردند. بنابراین، چارچوب نظری این پژوهش بر تلفیق ژئوپلیتیک تاریخی و نظریه انتشار نوآوری‌ها استوار است. بر اساس این رویکرد، ورود تجدد به ایران صرفاً نتیجه فعالیت روشنفکران یا اصلاحات دولتی نبود، بلکه در بستر موقعیت‌های جغرافیایی و شبکه‌های ارتباطی شکل گرفت. گیلان به عنوان یک منطقه دارالمرزی^۱ و فضای واسط ژئوپلیتیکی، نخستین محل ورود بسیاری از عناصر تجدد به ایران بود و از طریق انتقال کالاها، فناوری‌ها، نهادهای مدرن و اندیشه‌های سیاسی جدید، نقشی اساسی در فرآیند نوسازی ایران ایفا کرد. از این رو، تجدد در این پژوهش نه صرفاً یک تحول فکری، بلکه فرآیندی فضامند، شبکه‌ای و ژئوپلیتیکی تلقی می‌شود که فهم آن بدون توجه به جایگاه ویژه گیلان در ساختار ارتباطی ایران عصر قاجار امکان‌پذیر نیست.

۱. ویژگی دارالمرزی استان گیلان و نقش آن در انتقال تجدد به ایران

در میان مناطق مختلف ایران، گیلان به دلیل موقعیت جغرافیایی و ژئوپلیتیکی خاص خود از جایگاهی ممتاز در فرآیند انتقال تجدد برخوردار بود. بسیاری از پژوهش‌های مربوط به تاریخ معاصر ایران بر نقش روشنفکران، دولت و اصلاحات اداری در ورود مدرنیته تأکید کرده‌اند، اما کمتر به این نکته پرداخته‌اند که ورود اندیشه‌ها و نهادهای مدرن پیش از آنکه یک فرآیند سیاسی یا فکری باشد، یک فرآیند جغرافیایی و ارتباطی بود. در واقع، اندیشه‌های جدید، فناوری‌های نوین و الگوهای جدید زندگی از طریق مسیرهای ارتباطی و مناطق واسط وارد جوامع می‌شوند. از این منظر، گیلان به دلیل قرار گرفتن در مهم‌ترین مسیر ارتباطی ایران با اروپا، به یکی از نخستین کانون‌های مواجهه جامعه ایرانی با تجدد تبدیل شد.

از نظر جغرافیایی، گیلان در جنوب دریای خزر و در منطقه‌ای واقع شده است که از یک سو به آبراه‌های بین‌المللی متصل بود و از سوی دیگر از طریق راه‌های ارتباطی با مرکز ایران پیوند داشت. این موقعیت سبب شده بود که گیلان برخلاف بسیاری از مناطق داخلی کشور، از انزوای جغرافیایی خارج شود و به بخشی از شبکه مبادلات منطقه‌ای و جهانی تبدیل گردد. در قرن نوزدهم، هنگامی که اقتصاد جهانی به سرعت در حال گسترش بود، این منطقه به یکی از مهم‌ترین نقاط اتصال ایران با بازارهای جهانی تبدیل شد. مفهوم «دارالمرز» در ادبیات تاریخی ایران، به مناطقی اطلاق می‌شد که در مرزهای سیاسی - نظامی امپراتوری قرار داشتند و وظیفه دفاع از مرز را بر عهده داشتند. اما در دوره قاجار، این مفهوم ابعاد جدیدی یافت. «دارالمرز» نه صرفاً خط دفاعی، بلکه فضای تماس - تماس کالا، افراد، ایده‌ها و فرهنگ‌ها - شد. «راینو»، این تحول مفهومی را به‌صورت سیستماتیک تحلیل

^۱ Dar al Marz

کرده است. او استدلال می‌کند که رشت در دوره قاجار، نه یک شهر داخلی، بلکه «فضای مرزی فعال فکری» بود. شهری که در آن جریان‌های اروپایی به صورت مستقیم و بدون فیلتر تهران وارد می‌شدند. (رایینو، ۱۳۹۹).

یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های دارالمرزی گیلان، نقش آن به عنوان یک «دروازه ارتباطی» بود. در عصر قاجار، بخش عمده اخبار و اطلاعات مربوط به تحولات اروپا از طریق گیلان وارد ایران می‌شد. روزنامه‌ها، کتاب‌ها، نشریات و گزارش‌های سیاسی پیش از آنکه به تهران یا سایر شهرهای ایران برسند، از مسیر گیلان عبور می‌کردند. همچنین همجواری گیلان با روسیه، اهمیت محصولات کشاورزی مناطق حاصلخیز شمال ایران برای روسیه و وجود راه دریایی میان گیلان و روسیه همگی در توسعه تجارت در این استان حایز اهمیت بوده است. سود سرشار روسیه از تجارت با مناطق شمالی سبب شد که روسیه تمامی رقبا را از این منطقه خارج کند و به تاسیس نمایندگی‌های تجاری زیادی در انزلی، رشت، لاهیجان و لنگرود مبادرت کرد. در نتیجه بازار و تجارت گیلان کاملاً در اختیار روسیه قرار گرفت و با وجود تولیدات روسی، تولیدات محلی از بین رفت. (غیائی و دیگران، ۱۴۰۱: ۶).

البته این امر موجب شد گیلان نه تنها در معرض ورود کالاهای جدید قرار گیرد، بلکه به محلی برای انتقال فناوری‌ها، الگوهای اقتصادی و شیوه‌های جدید زندگی نیز تبدیل شود. در واقع، کالاهای صرفاً اشیای مادی نبودند؛ بلکه حامل ارزش‌ها، الگوهای مصرف و مفاهیم فرهنگی جدید نیز محسوب می‌شدند. «ستوده» معتقد است که گیلان به دلیل ویژگی‌های طبیعی خاص خود، قرن‌ها از فلات مرکزی ایران تا حدودی جدا مانده بود. رشته کوه البرز از یک سو و دریای خزر از سوی دیگر، نوعی هویت جغرافیایی مستقل برای این منطقه ایجاد کرده بودند. اما همین موقعیت باعث شد که گیلان در عین فاصله نسبی از مرکز ایران، به یکی از مهم‌ترین دروازه‌های ارتباطی ایران با جهان خارج تبدیل شود.

«ستوده» در بررسی راه‌های تاریخی گیلان نشان می‌دهد که مسیرهای ارتباطی رشت، انزلی و آستارا از دیرباز مهم‌ترین راه‌های مبادله کالا، رفت‌وآمد بازرگانان و انتقال اخبار میان ایران و سرزمین‌های شمالی بوده‌اند (ستوده، ۱۳۶۶، ج ۱: ۴۰-۱۵). از نظر او، اهمیت تاریخی گیلان بیش از آنکه ناشی از وسعت یا قدرت سیاسی آن باشد، ناشی از نقش ارتباطی و واسطه‌ای آن در شبکه مبادلات منطقه‌ای است.

علاوه بر انتقال اطلاعات، گیلان یکی از مهم‌ترین کانون‌های جابه‌جایی انسان‌ها نیز بود. بازرگانان، دانشجویان، کارگران مهاجر و فعالان سیاسی در رفت‌وآمد مستمر میان گیلان و مراکز مهم تجاری و فرهنگی اروپا قرار داشتند. این جابه‌جایی انسانی موجب انتقال تجربیات، ارزش‌ها و نگرش‌های جدید به جامعه محلی شد. جان فوران در تحلیل ساختار اجتماعی ایران عصر قاجار تأکید می‌کند که مهاجرت و ارتباطات فرامرزی یکی از مهم‌ترین عوامل انتقال اندیشه‌های نوگرا به ایران بود و مناطق شمالی کشور در این زمینه نقشی محوری داشتند. (فوران، ۱۳۸۵: ۲۷۵-۲۷۰).

از منظر جامعه‌شناختی نیز گیلان از شرایطی برخوردار بود که پذیرش تحولات جدید را تسهیل می‌کرد. اقتصاد این منطقه بیش از بسیاری از نقاط ایران بر تجارت و مبادلات بازارمحور استوار بود. توسعه تولید ابریشم، برنج و سایر محصولات صادراتی موجب شکل‌گیری طبقه‌ای از بازرگانان و تولیدکنندگان شد که منافع آنان با گسترش ارتباطات خارجی پیوند خورده بود. این طبقه به دلیل ارتباط نزدیک با بازارهای بین‌المللی، پذیرش بیشتری نسبت به تغییرات اقتصادی و اجتماعی داشت و به یکی از نیروهای اجتماعی حامی تجدد تبدیل شد.

از سوی دیگر، ساختار اجتماعی گیلان در مقایسه با بسیاری از مناطق داخلی ایران از انعطاف بیشتری برخوردار بود. در این منطقه برخلاف برخی نواحی مرکزی و جنوبی کشور، نظام‌های ایلی و عشیره‌ای گسترده و قدرتمند نقش تعیین‌کننده‌ای در سازمان اجتماعی نداشتند. همین امر موجب شد مقاومت سنتی در برابر نهادهای جدید کمتر باشد و فضای اجتماعی مساعدتری برای پذیرش تغییرات شکل گیرد. یکی دیگر از پیامدهای موقعیت دارالمرزی گیلان، شکل‌گیری تدریجی فرهنگ شهری جدید بود. شهر رشت در اواخر قرن نوزدهم به یکی از مهم‌ترین مراکز شهری ایران تبدیل شد. رشد تجارت، افزایش جمعیت، گسترش فعالیت‌های اقتصادی و توسعه ارتباطات موجب شد این شهر از بسیاری جهات با الگوی سنتی شهرهای ایرانی تفاوت پیدا کند. بنابراین رشت در اواخر دوره قاجار «پیشانی ایران در برابر تحولات جدید» بود؛ شهری که بسیاری از نشانه‌های مدرنیته پیش از سایر مناطق کشور در آن مشاهده می‌شد (میرفخرایی، ۱۴۰۳: ۲۷).

رشد شهرنشینی در گیلان زمینه شکل‌گیری نهادهای مدرن را نیز فراهم ساخت. مدارس جدید، انجمن‌های مدنی، کتابخانه‌ها، چاپخانه‌ها و مطبوعات محلی از جمله نهادهایی بودند که در فضای شهری جدید گیلان شکل گرفتند. این نهادها نقش مهمی در انتقال و بازتولید اندیشه‌های مدرن ایفا کردند. در بُعد سیاسی نیز موقعیت دارالمرزی گیلان تأثیرات مهمی بر جای گذاشت. آشنایی مردم و نخبگان منطقه با نظام‌های سیاسی جدید و مفاهیم مدرن حکمرانی موجب شد اندیشه مشروطه‌خواهی در این منطقه با سرعت بیشتری گسترش یابد. به همین دلیل، گیلان به یکی از مهم‌ترین پایگاه‌های انقلاب مشروطه تبدیل شد. احمد کسروی در توصیف نقش گیلان در انقلاب مشروطه تأکید می‌کند که نیروهای مشروطه‌خواه گیلان نه تنها در عرصه نظامی، بلکه در عرصه فکری نیز از پیشگامان نهضت مشروطه بودند (کسروی، ۱۳۸۴: ۷۳۵-۷۲۸).

در چارچوب ژئوپلیتیک تاریخی می‌توان استدلال کرد که موقعیت دارالمرزی گیلان به این منطقه کارکردی فراتر از یک واحد جغرافیایی بخشیده بود. گیلان در واقع یک «فضای انتقالی» میان ایران و جهان جدید محسوب می‌شد؛ فضایی که از طریق آن جریان کالا، سرمایه، اطلاعات، فناوری و اندیشه به داخل کشور راه می‌یافت. این وضعیت موجب شد که فرآیندهای نوسازی و تجدد در گیلان زودتر از بسیاری از مناطق ایران آغاز شود و سپس به تدریج به سایر نقاط کشور گسترش یابد. بنابراین، اهمیت گیلان در تاریخ تجدد ایران صرفاً ناشی از مشارکت آن در رویدادهای سیاسی نظیر انقلاب مشروطه نیست، بلکه ریشه در جایگاه ژئوپلیتیکی ویژه این منطقه دارد. موقعیتی که گیلان را به پل ارتباطی ایران با اروپا تبدیل کرد و زمینه انتقال بخش مهمی از دستاوردهای تمدن جدید به جامعه ایرانی را فراهم ساخت. به همین دلیل، می‌توان گیلان را یکی از مهم‌ترین کانون‌های فضایی ورود تجدد به ایران دانست؛ کانونی که نقش آن در بسیاری از مطالعات تاریخی کمتر از اهمیت واقعی آن مورد توجه قرار گرفته است.

ابعاد تجدد در گیلان

تجدد اقتصادی؛ شکل‌گیری اقتصاد بازار و پیوند با اقتصاد جهانی

نخستین جلوه‌های تجدد در گیلان را باید در عرصه اقتصادی جستجو کرد. برخلاف بسیاری از مناطق داخلی ایران که اقتصاد آن‌ها عمدتاً بر تولید معیشتی و بازارهای محلی استوار بود، گیلان از نیمه دوم قرن نوزدهم به بخشی از شبکه اقتصاد جهانی تبدیل شد. گسترش تجارت خارجی، توسعه بندر، ورود سرمایه‌های تجاری و افزایش تولید محصولات صادراتی موجب شد ساختار اقتصادی این منطقه دستخوش تحولات بنیادین گردد. محصول ابریشم مهم‌ترین کالای صادراتی گیلان در قرن نوزدهم بود. رونق تجارت ابریشم باعث شد طبقه‌ای از تجار و مالکان محلی شکل گیرد که منافع اقتصادی آنان با توسعه ارتباطات خارجی پیوند خورده بود. گسترش مبادلات تجاری به تدریج الگوهای جدیدی از فعالیت اقتصادی را وارد جامعه گیلان کرد. توسعه نظام پولی، گسترش اعتبارات تجاری، ورود شرکت‌های حمل‌ونقل و افزایش حجم مبادلات بازرگانی موجب شد اقتصاد منطقه از قالب سنتی فاصله بگیرد. لمبتون معتقد است که رشد مناسبات بازار در گیلان به ظهور گروه‌های اجتماعی جدیدی انجامید که خواهان ثبات سیاسی، امنیت اقتصادی و اصلاحات اداری بودند (لمبتون، ۱۳۷۵: ۳۹۱). این تحولات صرفاً اقتصادی نبودند، بلکه پیامدهای اجتماعی و فرهنگی گسترده‌ای نیز به همراه داشتند.

علاوه بر این، ورود فناوری‌های جدید نظیر کشتی‌های بخار، تجهیزات بندری و شیوه‌های نوین حمل‌ونقل موجب تغییر در ساختار مبادلات اقتصادی شد. رشت، از طریق بندر انزلی، به صورت مستقیم با باکو، تفلیس، استانبول و حتی سن‌پترزبورگ در ارتباط بود. این ارتباط، از مسیر تهران فیلتر نمی‌شد. تلگرافخانه رشت (تأسیس ۱۲۶۸ ق / ۱۸۵۲ م) نخستین تلگرافخانه خارج از تهران بود و خط تلگراف رشت-تفلیس-باکو، اخبار را با سرعتی بی‌سابقه منتقل می‌کرد. (هادی‌نژاد، ۱۳۹۲: ۷۸). همچنین تأسیس بلدیہ رشت را باید از نخستین تجربه‌های ارتباط با تجدد در ایران دانست. از این رو، ایجاد بلدیہ به عنوان نهادی مسئول امور شهری، نظافت، بهداشت عمومی، روشنایی معابر، تنظیم بازار و خدمات شهری در دستور کار قرار گرفت. بسیاری از این فناوری‌ها پیش از ورود به سایر نقاط کشور در گیلان مورد استفاده قرار گرفتند. از این رو، تجدد اقتصادی در گیلان نه تنها به معنای رشد تجارت، بلکه به معنای ورود الگوهای جدید تولید، مصرف و مدیریت اقتصادی بود.

تجدد اجتماعی و ظهور طبقات جدید

یکی از پیامدهای مهم تحولات اقتصادی در گیلان، دگرگونی ساختار اجتماعی منطقه بود. توسعه تجارت و افزایش ارتباطات خارجی موجب ظهور طبقات اجتماعی جدیدی شد که با ساختار سنتی جامعه ایران تفاوت داشتند. در کنار مالکان زمین و گروه‌های سنتی، طبقه‌ای از بازرگانان، پیشه‌وران شهری، کارگران و روشنفکران جدید شکل گرفت که نقش مهمی در تحولات اجتماعی و سیاسی ایفا کردند.

در اواخر دوره قاجار، شهرهای شمالی ایران به ویژه رشت شاهد شکل‌گیری اقشار متوسط جدید بودند؛ اقشاری که از طریق آموزش نوین، تجارت و فعالیت‌های اداری با جهان جدید ارتباط داشتند. این گروه‌ها بیش از سایر اقشار جامعه از مفاهیم جدیدی همچون قانون، آزادی، مشارکت سیاسی و حقوق شهروندی تأثیر پذیرفتند. گسترش ارتباطات خارجی همچنین موجب افزایش تحرک اجتماعی شد. بسیاری از ساکنان گیلان برای کار، تجارت یا تحصیل به خارج از کشور سفر می‌کردند و پس از بازگشت، تجربیات جدیدی را وارد جامعه محلی می‌کردند. این فرآیند به تدریج موجب تضعیف برخی ساختارهای سنتی و تقویت نگرش‌های نوگر تجار گیلانی یکی از مهم‌ترین گروه‌های اجتماعی مؤثر در انتقال تجدد به ایران بودند. موقعیت جغرافیایی گیلان موجب شده بود که بازرگانان این منطقه ارتباط گسترده‌ای با مراکز اقتصادی و فرهنگی اروپا داشته باشند. این ارتباطات تنها به مبادلات تجاری محدود نمی‌شد، بلکه انتقال اندیشه‌ها، کتاب‌ها، روزنامه‌ها و شیوه‌های جدید زندگی را نیز در بر می‌گرفت. (ترابی فارسانی، ۱۳۸۴: ۹۵-۱۸۰).

بسیاری از تجار گیلانی در سفرهای خود با نهادهای مدرن، ساختارهای اداری جدید، نظام‌های آموزشی و مفاهیم سیاسی نوین آشنا می‌شدند و پس از بازگشت، این تجربیات را به جامعه محلی منتقل می‌کردند. از این رو، آنان به عنوان واسطه‌های فرهنگی میان ایران و جهان جدید عمل می‌کردند. علاوه بر این، بخش مهمی از حمایت مالی از مدارس جدید، مطبوعات و انجمن‌های مشروطه‌خواه توسط تجار صورت می‌گرفت. بدین ترتیب، طبقه تجار نه تنها در انتقال اندیشه‌های جدید نقش داشت، بلکه در ایجاد زیرساخت‌های اجتماعی و فرهنگی تجدد نیز سهیم بود (کدی، ۱۳۸۱: ۱۰۰-۹۲).

رشد شهرنشینی نیز از دیگر پیامدهای این تحولات بود. رشت در اواخر دوره قاجار به یکی از بزرگ‌ترین و فعال‌ترین شهرهای ایران تبدیل شد. توسعه فعالیت‌های اقتصادی و فرهنگی در این شهر زمینه شکل‌گیری فضاهای عمومی جدید، انجمن‌های مدنی و نهادهای اجتماعی نوین را فراهم کرد؛ نهادهایی که بعدها در تحولات سیاسی عصر مشروطه نقش مهمی ایفا نمودند.

تجدد فرهنگی و آموزشی

یکی از مهم‌ترین جلوه‌های مدرنیته در گیلان، تحول در حوزه فرهنگ و آموزش بود. موقعیت ارتباطی این منطقه سبب شد که کتاب‌ها، روزنامه‌ها و آثار فکری جدید زودتر از سایر نقاط ایران به دست نخبگان محلی برسد. همین امر زمینه‌آشنایی جامعه گیلان با اندیشه‌های نوین سیاسی و اجتماعی را فراهم ساخت.

فریدون آدمیت معتقد است که گسترش آموزش جدید یکی از مهم‌ترین پیش‌شرط‌های ظهور تجدد در ایران بود؛ زیرا مدارس نوین علاوه بر انتقال دانش، حامل ارزش‌ها و مفاهیم جدید نیز بودند (آدمیت، ۱۳۵۶: ۱۸۲-۱۷۸). گیلان از جمله مناطقی بود که در آن مدارس جدید نسبتاً زودتر گسترش یافتند و نسل جدیدی از تحصیل‌کردگان را پرورش دادند. در این مدارس، علوم جدید، جغرافیا، تاریخ، زبان‌های خارجی و مباحث اجتماعی تدریس می‌شد. آشنایی با این علوم موجب تغییر تدریجی نگرش دانش‌آموزان نسبت به جهان پیرامون گردید. به تدریج مفاهیمی چون ملت، وطن، قانون و پیشرفت جایگاه مهمی در فضای فکری جامعه پیدا کردند. افزون بر آموزش رسمی، گسترش چاپخانه‌ها و انتشار کتاب‌ها نیز نقش مهمی در توسعه فرهنگی گیلان داشت. انتشار آثار ترجمه‌شده و دسترسی به مطبوعات جدید باعث شد جامعه گیلان بیش از بسیاری از مناطق کشور با تحولات فکری جهان آشنا شود. این آشنایی یکی از زمینه‌های اصلی رشد روشنفکری در منطقه بود.

استقرار چهار کنسولگری مستقر در رشت از سوی کشورهای روسیه، بریتانیا، فرانسه و عثمانی نقشی فراتر از دیپلماسی سیاسی ایفا می‌کردند. هر یک از این کنسولگری‌ها، در رقابتی نامحسوس با یکدیگر، تلاش می‌کردند نفوذ فرهنگی کشور خود را در گیلان

گسترش دهند. کنسولگری روسیه تزاری قوی‌ترین و قدیمی‌ترین کنسولگری در رشت بود. روسیه، به‌عنوان همسایه شمالی، منافع اقتصادی-سیاسی گسترده‌ای در گیلان داشت. همچنین اقلیت‌های مذهبی گیلان شامل ارمنیان، یهودیان، یونانیان و قفقازی‌ها نقشی بی‌بدیل در انتقال و ترجمه فرهنگی ایفا کردند. همچنین در سال ۱۸۷۲ میلادی انجمن آمریکایی، یک هیئت مذهبی و تبلیغی در تهران مستقر کرده و در سال ۱۹۰۶ با تأسیس یک مرکز در رشت به آموزش در مدرسه و خدمات پزشکی اقدام نمود. (رینگر، ۱۳۹۳: ۱۴۱-۱۴۰).

تجدد مطبوعاتی و شکل‌گیری افکار عمومی

یکی از مهم‌ترین شاخص‌های مدرنیته سیاسی و فرهنگی، شکل‌گیری افکار عمومی است و مطبوعات در این فرآیند نقشی اساسی ایفا می‌کنند. گیلان به دلیل موقعیت ارتباطی خود از نخستین مناطق ایران بود که با پدیده مطبوعات مدرن آشنا شد. روزنامه‌ها و نشریات منتشرشده در رشت علاوه بر اطلاع‌رسانی، نقش آموزشی و سیاسی نیز داشتند. این نشریات مردم را با مفاهیم جدیدی چون آزادی بیان، مسئولیت دولت، حقوق ملت و حکومت قانون آشنا می‌کردند. به اعتقاد آجودانی، مطبوعات مشروطه‌خواه یکی از مهم‌ترین ابزارهای انتقال اندیشه مدرن به جامعه ایران بودند و در این میان مطبوعات شمال کشور جایگاه ویژه‌ای داشتند (آجودانی، ۱۳۸۲: ۹۱-۸۸).

گسترش مطبوعات موجب شد برای نخستین بار فضایی برای نقد قدرت سیاسی و طرح مطالبات اجتماعی ایجاد شود. در نتیجه، جامعه به تدریج از وضعیت رعیت‌محور به سوی جامعه‌ای آگاه‌تر و مطالبه‌گر حرکت کرد. این تحول یکی از مهم‌ترین نشانه‌های ظهور مدرنیته سیاسی در ایران به شمار می‌رود.

تجدد سیاسی و نقش گیلان در انقلاب مشروطه

یکی دیگر از مظاهر تجدد در گیلان، شکل‌گیری انجمن‌های سیاسی و مدنی بود. در دوران مشروطه، رشت به یکی از مهم‌ترین مراکز فعالیت انجمن‌های مشروطه‌خواه تبدیل شد. این انجمن‌ها نقش مهمی در بسیج افکار عمومی، سازماندهی نیروهای سیاسی و دفاع از دستاوردهای مشروطه ایفا می‌کردند. انجمن‌ها و مطبوعات از نهادهای برآمده از مشروطه بودند و انجمن‌های سیاسی و مطبوعاتی گیلان نقش موثری در معرفی مشروطیت و دفاع از آرمانهای آن داشتند. (پناهی، ۱۴۰۳: ۵).

انجمن‌های محلی در واقع نخستین تجربه‌های مشارکت سیاسی سازمان‌یافته در جامعه ایران بودند. اعضای این انجمن‌ها درباره مسائل عمومی بحث می‌کردند، تصمیمات جمعی می‌گرفتند و برای تحقق اهداف سیاسی خود برنامه‌ریزی می‌کردند. اکثر گروه‌ها و اصناف در این انجمن‌ها فعال بودند و حضور فعال اصناف در جنبش مشروطه از توجه آنها نسبت به منافع مادی و صنفی شان حکایت دارد. طبق گزارش روزنامه «جبل‌المتین»، رعایای حسن کیاده، از تعدیات مباشر و اجحافات آنها در فقر، پيله ابریشم، دسته جمعی در انجمن انزلی تحصن کردند و زمینه مداخله انجمن رشت را در خرید و فروش پيله ابریشم فراهم آوردند. خطرات افرادی مانند رابینو نشان می‌دهد انجمن در تمام کارها مداخله می‌کرد از میرابی سفید رود تا خرید و فروش پيله. (خارابی، ۱۴۰۲: ۷۸-۷۷).

در جریان انقلاب مشروطه، گیلان نه تنها از مراکز اصلی فعالیت‌های سیاسی بود، بلکه در عرصه نظامی نیز نقشی تعیین‌کننده ایفا کرد. نیروهای مشروطه‌خواه گیلان در دوران استبداد صغیر به یکی از مهم‌ترین کانون‌های مقاومت علیه حکومت محمدعلی‌شاه تبدیل شدند و در نهایت در فتح تهران و احیای نظام مشروطه نقش اساسی داشتند. کسروی در توصیف این رویدادها تأکید می‌کند که مجاهدان گیلانی از نیروهای مشروطه‌خواه کشور بودند و نقش آنان در سرنوشت انقلاب مشروطه غیرقابل انکار است (کسروی، ۱۳۸۴: ۲۹۶-۲۹۲).

یکی دیگر از جلوه‌های سیاسی تجدد پیدایش جنبش جنگل بود. جنبش جنگل را می‌توان یکی از مهم‌ترین جلوه‌های تداوم تجدد سیاسی در گیلان دانست. این جنبش که به رهبری میرزا کوچک‌خان در سال‌های پس از مشروطه شکل گرفت، اگرچه ریشه در سنت‌های بومی و مذهبی داشت، اما بسیاری از مطالبات آن در چارچوب اندیشه‌های مدرن سیاسی قابل تحلیل است.

رهبران جنبش جنگل خواهان استقرار حکومت قانون، حفظ استقلال کشور، مبارزه با فساد اداری، مقابله با سلطه خارجی و ایجاد عدالت اجتماعی بودند. این مطالبات در امتداد بسیاری از آرمان‌های انقلاب مشروطه قرار داشت و نشان می‌داد که فرهنگ سیاسی جدیدی در گیلان شکل گرفته است (میرفخرایی، ۱۴۰۳: ۶۰-۴۱). جنبش جنگل همچنین بیانگر آن بود که گیلان پس از مشروطه همچنان یکی از مهم‌ترین مراکز تحولات سیاسی ایران باقی مانده است. در واقع، اگر مشروطه آغاز ورود مدرنیته سیاسی به ایران بود، جنبش جنگل را می‌توان تلاشی برای حفظ و تعمیق بخشی از دستاوردهای آن دانست. از این رو، این جنبش نه صرفاً یک قیام محلی، بلکه بخشی از روند تاریخی نوسازی سیاسی ایران محسوب می‌شود. به طور کلی جنبش جنگل نمونه‌ای از تبلور کنش جمعی ملی و ضد استعماری بود. این جنبش نه تنها پاسخی به اشغال خارجی، بلکه تلاشی برای بازسازی اقتدار ملی و ایجاد حکومتی مردمی و عدالت‌محور در برابر استبداد مرکزی و نفوذ قدرت‌های خارجی بود. (استوار و ملکی، ۱۴۰۴: ۸۸).

نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با بهره‌گیری از چارچوب نظری ژئوپلیتیک تاریخی و نظریه انتشار نوآوری‌ها، به بررسی نقش موقعیت دارالمرزی گیلان در انتقال تجدد به ایران پرداخت. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که ورود مدرنیته به ایران را نمی‌توان صرفاً نتیجه فعالیت روشنفکران، اصلاحات دولتی یا تحولات سیاسی دانست، بلکه این فرآیند در بستری از مناسبات جغرافیایی، شبکه‌های ارتباطی و تعاملات فرامرزی شکل گرفته است. در این میان، گیلان به دلیل موقعیت ممتاز خود در جنوب دریای خزر و قرار گرفتن در مسیر ارتباطی ایران با قفقاز، روسیه و اروپا، به یکی از مهم‌ترین کانون‌های مواجهه جامعه ایرانی با جهان مدرن تبدیل شد.

بررسی ابعاد مختلف تجدد در گیلان نشان داد که این منطقه پیش از بسیاری از نقاط ایران با تحولات اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی جدید آشنا شد. گسترش تجارت خارجی، توسعه بندار، ورود فناوری‌های نوین حمل‌ونقل و ارتباطات، شکل‌گیری اقتصاد بازار و پیوند با اقتصاد جهانی، نخستین زمینه‌های تحول را در عرصه اقتصادی فراهم ساخت. این تحولات به نوبه خود موجب پیدایش گروه‌های اجتماعی جدید، افزایش تحرک اجتماعی و شکل‌گیری طبقه‌ای از تجار، روشنفکران و اقشار متوسط شهری شد که حاملان اصلی اندیشه‌های نوگرا بودند.

در عرصه فرهنگی نیز گیلان به واسطه ارتباط مستمر با مراکز فکری قفقاز و اروپا، به یکی از نخستین مناطق ایران در پذیرش آموزش نوین، گسترش مدارس جدید، توسعه مطبوعات و انتشار آثار ترجمه‌شده تبدیل شد. مطبوعات، مدارس، انجمن‌های مدنی و نهادهای شهری جدید، زمینه شکل‌گیری افکار عمومی و آشنایی جامعه با مفاهیمی چون قانون، آزادی، ملت، حقوق شهروندی و مشارکت سیاسی را فراهم کردند. این فرآیند موجب شد که گیلان در تحولات سیاسی عصر مشروطه جایگاهی ممتاز به دست آورد و به یکی از مهم‌ترین پایگاه‌های مشروطه‌خواهی در ایران تبدیل شود.

همچنین یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که نقش گیلان در مدرن‌سازی سیاسی ایران به انقلاب مشروطه محدود نماند. تداوم فعالیت انجمن‌های مدنی، گسترش فرهنگ مشارکت سیاسی و ظهور جنبش جنگل بیانگر آن است که این منطقه پس از مشروطه نیز یکی از مراکز اصلی پیگیری مطالبات مرتبط با حکومت قانون، استقلال ملی، عدالت اجتماعی و مشارکت سیاسی باقی ماند. از این منظر، جنبش جنگل را می‌توان بخشی از روند استمرار و بومی‌سازی مدرنیته سیاسی در ایران دانست.

در مجموع، پژوهش حاضر نشان می‌دهد که گیلان صرفاً یک واحد جغرافیایی یا منطقه مرزی نبود، بلکه به عنوان یک «فضای واسطه ژئوپلیتیکی» نقش پل ارتباطی میان ایران و جهان جدید را ایفا کرد. بخش مهمی از کالاهای، فناوری‌ها، نهادهای مدرن، ایده‌های سیاسی و الگوهای فرهنگی نوین از طریق این منطقه وارد ایران شد و سپس به سایر نقاط کشور گسترش یافت. بنابراین، فهم تاریخ تجدد در ایران بدون توجه به نقش ساختاری و ژئوپلیتیکی گیلان ناقص خواهد بود. گیلان نه تنها یکی از نخستین کانون‌های پذیرش مدرنیته در ایران بود، بلکه در بسیاری از عرصه‌ها به عنوان پیشگام و واسطه انتقال عناصر تمدن جدید به جامعه ایرانی عمل کرد و از این رو جایگاهی محوری در تاریخ نوسازی و تحول سیاسی و اجتماعی ایران معاصر دارد.

منابع

آبراهامیان، پرواند (۱۳۸۷). *ایران بین دو انقلاب*، ترجمه احمد گل محمدی و محمدابراهیم فتاحی، تهران: نشر نی.
آجودانی، ماشالله (۱۳۸۲). *مشروطه ایرانی*، تهران: نشر نی.

- آدمیت، فریدن (۱۳۵۶). *فکر آزادی و مقدمه نهضت مشروطیت ایران*، تهران: انتشارات خوارزمی.
- استوار، مجید (۱۳۹۶). «نقش روشنفکران ایرانی در ساخت دولت رضا شاه»، *رهیافتهای سیاسی و بین‌المللی*، ۸ (۴)، صص ۱۱-۳۷.
- استوار، مجید، ملکی آدرانی، زهرا (۱۴۰۴). «تأثیر روسیه در کنشگری سیاسی ایرانیان (مطالعه موردی: نهضت تنباکو و جنبش جنگل)»، *تاریخ روابط خارجی*، ۲۶ (۱۰۳)، صص ۷۷-۹۴.
- پناهی، عباس (۱۴۰۳). *رادیکالیسم و مشروطه گیلانی: بررسی نقش گیلانیان در تحولات انقلابی ایران*، *مطالعات تاریخ فرهنگ*، ۱۶ (۶۲)، صص ۲۹-۱. <https://doi.org/10.22034/chs.2025.511188.1087>
- پناهی، عباس (۱۴۰۴). «اوضاع اجتماعی مردم فرودست گیلانی عصر مشروطه»، *مسکویه*، ۱۷ (۳)، صص ۳۷-۲۱. <https://doi.org/10.82381/mosk.2025.1223807>
- پورمحمدی املشی، نصراله، قدیری لشکجانی، کلثوم (۱۳۹۴). «تأثیرات سیاسی - اجتماعی حضور روسیه در گیلان در دوره قاجار»، *تاریخ نامه ایران بعد از اسلام*، ۶ (۱۱)، صص ۴۵-۶۹.
- خارابی، فاروق (۱۴۰۲). *انجمن‌های عصر مشروطه*، تهران: نگارستان اندیشه.
- رابینو، لوئیس (۱۳۹۹). *ولایات دارالمرز ایران: گیلان*، ترجمه جعفر خمami زاده، رشت: طاعتی.
- رینگر، مونیکا ام (۱۳۹۳). *آموزش، دین و گفتمان اصلاح فرهنگی در دوران قاجار*، ترجمه مهدی حقیقت خواه، تهران: ققنوس.
- ستوده، منوچهر (۱۳۶۶). *از آستارا تا استارباد (جلد اول)*، تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.
- ستوده، منوچهر (۱۳۷۴). *جغرافیای تاریخی گیلان و مازندران*، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- عظیمی، ناصر (۱۳۹۵). *تاریخ گیلان (از آغاز تا پایان حکومت‌های محلی خان سالار)*، رشت: ایلیا.
- عظیمی، ناصر. (۱۳۸۴). *تاریخ گیلان*، جلد دوم، رشت: انتشارات دانشگاه گیلان.
- غیاثی، فرزانه، حاتمی، امیرحسین، عادلفر، باقرعلی، پورمحمدی املشی، نصراله (۱۴۰۱). «تأثیر روسیه بر ساختار اقتصادی گیلان از دوران ناصری تا انقلاب مشروطه (۱۳۲۴-۱۲۶۴ ه.ق)»، *پژوهش‌های علوم تاریخی*، ۱۴ (۴)، صص ۲۰-۱. Doi: 10.22059/JHSS.2022.347117.473592
- فلور، ویلیام (۱۳۸۷). *تاریخ اقتصادی ایران در عصر قاجار*، ترجمه ابوالقاسم سری، تهران: نشر مرکز.
- فوران، جان (۱۳۸۵). *مقاومت شکننده: تاریخ تحولات اجتماعی ایران از صفویه تا سال‌های پس از انقلاب اسلامی*، ترجمه احمد تدین، تهران: انتشارات رسا.
- کدی، نیکی (۱۳۷۷). *ریشه‌های انقلاب ایران*، ترجمه عبدالرحیم گواهی، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- کسروی، احمد (۱۳۸۴). *تاریخ مشروطه ایران*، تهران: صدای معاصر.
- لمبتون، ان (۱۳۷۵). *مالک و زارع در ایران*، ترجمه منوچهر امیری، تهران: علمی و فرهنگی.
- میرفخرایی، ابراهیم (۱۴۰۳). *سردار جنگل*، تهران: بدرقه جاویدان.
- هادی نژاد، فاطمه (۱۳۹۲). «اوضاع اجتماعی و اقتصادی رشت از اوایل دوره قاجار تا انقلاب مشروطه»، *پژوهشهای علوم انسانی*، ۱۵ (۲۴)، صص ۹۶-۷۳.

References

- Abrahamian, Ervand (1387). *Iran Between Two Revolutions*, translated by Ahmad Gol-Mohammadi and Mohammad-Ebrahim Fattahi, Tehran: Ney Publishing. [in Persian]
- Ajudani, Mashallah (1382). *Iranian Constitutionalism*, Tehran: Ney Publishing. [in Persian]
- Adamiat, Fereydu (1356). *The Idea of Freedom and the Introduction to Iran's Constitutional Movement*, Tehran: Kharazmi Publications. [in Persian]
- Ostovar, Majid (1396). "The Role of Iranian Intellectuals in the Formation of Reza Shah's State," *Political and International Approaches*, 8(4), pp. 11-37. [in Persian]
- Ostovar, Majid, and Zahra Maleki-Adrani (1404). "Russia's Influence on the Political Activism of Iranians (Case Study: The Tobacco Movement and the Jangal Movement)," *Foreign Relations History*, 26(103), pp. 77-94. [in Persian]

Panahi, Abbas (1403). "Radicalism and the Gilan Constitutional Movement: Examining the Role of the People of Gilan in Iran's Revolutionary Developments," *Studies in Cultural History*, 16(62), pp. 1–29. <https://doi.org/10.22034/chs.2025.511188.1087> [in Persian]

Panahi, Abbas (1404). "The Social Conditions of the Lower Classes in Gilan during the Constitutional Era," *Maskuyeh*, 17(3), pp. 21–37. <https://doi.org/10.82381/mosk.2025.1223807> [in Persian]

Pourmohammadi Amlashi, Nasrollah, and Kolsum Ghadiri Lashkajani (1394). "The Political and Social Effects of Russia's Presence in Gilan during the Qajar Period," *History of Iran after Islam*, 6(11), pp. 45–69. https://tuhistory.tabrizu.ac.ir/article_4880_ebb0b76c9e0683d3d5e3dd009dd1fbfc.pdf [in Persian]

Kharabi, Faruq (1402). *Associations of the Constitutional Era*, Tehran: Negarestan-e Andisheh. [in Persian]

Rabino, Louis (1399). *The Border Provinces of Iran: Gilan*, translated by Ja'far Khomami-Zadeh, Rasht: Ta'ati Publishing. [in Persian]

Ringer, Monica M. (1393). *Education, Religion, and the Discourse of Cultural Reform in the Qajar Period*, translated by Mehdi Haghighat-Khah, Tehran: Qoqnoos Publishing. [in Persian]

Sotudeh, Manuchehr (1366). *From Astara to Astarabad*, Vol. 1, Tehran: Association for Works and Cultural Heritage. [in Persian]

Sotudeh, Manuchehr (1374). *Historical Geography of Gilan and Mazandaran*, Tehran: Scientific and Cultural Publications. [in Persian]

Azimi, Naser (1395). *The History of Gilan: From Its Beginnings to the End of the Rule of Local Khan-Salar Governors*, Rasht: Ilia Publishing. [in Persian]

Azimi, Naser (1384). *The History of Gilan*, Vol. 2, Rasht: University of Gilan Press. [in Persian]

Ghiasi, Farzaneh, Amirhossein Hatami, Bagherali Adelfar, and Nasrollah Pourmohammadi Amlashi (1401). "The Impact of Russia on Gilan's Economic Structure from the Naseri Era to the Constitutional Revolution (1264–1324 AH)," *Historical Sciences Research*, 14(4), pp. 1–20. <https://doi.org/10.22059/JHSS.2022.347117.473592> [in Persian]

Floor, Willem (1387). *The Economic History of Iran in the Qajar Era*, translated by Abolghasem Serri, Tehran: Nashr-e Markaz. [in Persian]

Foran, John (1385). *Fragile Resistance: A History of Social Transformations in Iran from the Safavid Period to the Years after the Islamic Revolution*, translated by Ahmad Tadin, Tehran: Rasa Publications. [in Persian]

Keddie, Nikki (1377). *The Roots of the Iranian Revolution*, translated by Abdolrahim Gavahi, Tehran: Islamic Culture Publishing Office. [in Persian]

Kasravi, Ahmad (1384). *The History of the Iranian Constitutional Revolution*, Tehran: Seda-ye Moaser Publishing. [in Persian]

Lambton, Ann (1375). *Landlord and Peasant in Iran*, translated by Manuchehr Amiri, Tehran: Scientific and Cultural Publications. [in Persian]

Mirfakhra'i, Ebrahim (1403). *Sardar-e Jangal (Commander of the Jungle)*, Tehran: Badragheh Javidan Publishing. [in Persian]

Hadi-Nejad, Fatemeh (1392). "The Social and Economic Conditions of Rasht from the Early Qajar Period to the Constitutional Revolution," *Humanities Research*, 15(24), pp. 73–96. [in Persian]

Agnew, J. (2004). *Geopolitics: Re-visioning world politics* (2nd ed.). London: Routledge.

Bayly, C. A. (2004). *The Birth of the Modern World, 1780–1914*. Oxford: Blackwell.

Castells, M. (2010). *The Rise of the Network Society* (2nd ed.). Oxford: Wiley-Blackwell.

Cohen, S. B. (2009). *Geopolitics: The Geography of International Relations* (2nd ed.). Lanham: Rowman & Littlefield.

Eisenstadt, S. N. (2000). "Multiple Modernities", *Daedalus*, 129(1), 1–29.

Mackinder, H. J. (1904). "The Geographical Pivot of History", *The Geographical Journal*, 23(4), pp. 421–437.

Parker, G. (1998). *Geopolitics: Past, present and future*. London: Pinter.

Rogers, E. M. (2003). *Diffusion of innovations* (5th ed.). New York, NY: Free Press.